

УДК 94(420):(45+57) "1979/1990"

В. Садикова, канд. іст. наук, викладач
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації, Київ**ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА СРСР
(КІНЕЦЬ 70-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-х РР.)**

Статтю присвячено вивченню основних напрямків, проблем та здобутків британсько-радянських відносин у торговельно-економічній галузі кінця 70-х – першої половини 80-х рр. XX століття. Автору вдалося визначити особливості торговельно-економічних взаємин між Великою Британією та Радянським Союзом в умовах: зростання геополітичної напруженості у світі в кінці 1970-х – на початку 1980-х рр.; протистояння між країнами НАТО та Організації Варшавського Договору. Констатовано, що співпраця між країнами у зазначений період була взаємовигідною, але не стабільною з огляду на: негативне ставлення М. Тетчер до соціалістичного устрою Радянського Союзу на початку її прем'єрства; агресивну політику СРСР стосовно Афганістану та Польщі і, як результат, бойкот Олімпійських ігор 1980 р. у Москві, економічні санкції країн Заходу щодо СРСР. Наголошено, що негативним наслідком такої міжнародної політики стало повільне зростання товарообігу між Великою Британією та Радянським Союзом. Проте, констатовано подальше проведення двосторонніх зустрічей, нарад, переговорів, семінарів британських і радянських робочих груп, підписання низки важливих контрактів із метою окреслення шляхів зростання продуктивності та ефективності торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва між обома країнами.

Ключові слова: Велика Британія, Радянський Союз, двостороннє співробітництво, торговельно-економічні зв'язки.

Торговельно-економічна співпраця Великої Британії та Радянського Союзу кінця 70-х – першої половини 80-х рр. XX століття є актуальною темою для ґрунтовних студій з огляду на недостатнє вивчення цієї проблеми в сучасній науковій думці. Доцільно також наголосити на відсутності узагальнюючих наукових праць із даного питання.

Основою джерельної бази дослідження стали опубліковані документи архіву Фонду М. Тетчер, стенограми дебатів у парламенті Великої Британії, неопубліковані матеріали Архіву зовнішньої політики Російської Федерації та мемуарна література, опрацювання яких сприяло визначенню основних напрямків британсько-радянської торговельно-економічної співпраці, її здобутків та прорахунків [1–5; 18–22; 24; 25]. Серед науковців, у яких означена проблематика викликала підвищений інтерес, варто назвати британських дослідників: А. Правду, П. Данкана, Д. Кларка, Р. Суброто, О. Мейтленд та американського публіциста К. Огдена. Особливості торговельно-економічних відносин Великої Британії та Радянського Союзу кінця 1970-х – першої половини 1980-х рр. проаналізовано у працях радянських та російських дослідників В. Матвєєва, В. Рижикова, О. Голубєва, О. Левенця, І. Щелокової, О. Лебєдева, Л. Лебєдева, Н. Капітонової та дипломата В. Попова. Серед українських науковців визначену проблему в контексті вивчення зовнішньої політики Великої Британії XX століття було висвітлено Т. Гогунською та М. Сайчуком [6–17; 23; 26–28]. Зважаючи на те, що проблематика британсько-радянських торговельно-економічних відносин визначеного періоду не знайшла належного вивчення в українських наукових колах, актуальним є проведення дослідження з метою глибшого пізнання проблеми, внесення суттєвих доповнень і коректив до вже існуючих тверджень.

Розрядка міжнародної напруженості кінця 1960-х – 1970-х рр. у світі сприяла позитивній динаміці британсько-радянських торговельно-економічних відносин. За часів лейбористського уряду Дж. Каллагана (5 квітня 1976 – 4 травня 1979 рр.) Сполучене Королівство взяло участь у процесі нормалізації відносин між Заходом і Сходом та стало на шлях конструктивного двостороннього співробітництва між Великою Британією та СРСР. Цей факт красномовно засвідчили показники британсько-радянської торгівлі, які, порівняно із показниками попереднього лейбористського уряду Г. Вільсона (4 березня 1974 – 5 квітня 1976 рр.), за правління Дж. Каллагана збільшилися із 420 млн ф. ст. у 1975 р. до 1,1 млрд ф. ст. у 1978 р. Показники британського експорту до Радянського Союзу збільшилися із 97,4 млн ф. ст. у 1973 р. до 423 млн ф. ст. – у 1978 р.

[24]. Згідно зі статистичними даними СРСР, обсяг торгівлі між країнами зріс більше ніж у 2 рази (з 959 млн крб. у 1975 р. до 1904 млн крб. у 1979 р.) [26].

Значний вплив на цей процес спричинила європейська інтеграційна політика уряду М. Тетчер на початку 70-х рр. XX століття [7, с. 4]. Радянський Союз до його агресії стосовно Афганістану мав надію на збереження позитивних тенденцій у британсько-радянській економічній співпраці, започаткованих у період розрядки. Звернення радянського керівництва до відвідувачів Національної виставки СРСР, яка відбулася у Лондоні з 23 травня по 10 червня 1979 р. під девізом "Мир та прогрес через співпрацю", мало на меті підкреслити прагнення Радянського Союзу "йти і надалі шляхом розширення та поглиблення співробітництва з Великою Британією, якщо, звісно, і з британської сторони буде проявлятися таке ж бажання" [15, с. 208]. У першій зовнішньополітичній програмі уряду М. Тетчер (травень 1979 р.) лише в загальних рисах йшлося про подальше поліпшення відносин між Заходом і Сходом, зокрема з СРСР. Консервативний уряд М. Тетчер не визначав серед власних "пріоритетів" розвиток відносин із Радянським Союзом, оскільки виступав противником комуністичної системи, яка, за словами британського консервативного політика Тоні Біна, була "невдалою, адже суперечила логіці капіталізму" [18]. Не зважаючи на це, британське керівництво розуміло, що відсутність контактів із Радянським Союзом могла негативно вплинути на участь Великої Британії у відносинах із найбільш розвинутими державами світу, зокрема з країнами Європи [11, с. 1–2]. Саме тому М. Тетчер як прагматичний політик, розуміла необхідність для Сполученого Королівства налагодження конструктивних дипломатичних та економічних відносин із СРСР.

Початок таким відносинам було покладено візитом британського прем'єра до Москви 26 червня 1979 р. та зустріччю М. Тетчер із радянським керівництвом на чолі з Головою Ради Міністрів СРСР О. Косигінім. Варто наголосити на тому, що головною проблемою перемовин було енергетичне питання, що викликало жваву дискусію між М. Тетчер та О. Косигінім. Останній намагався переконати британського лідера в тому, що саме Радянський Союз на той час був найбільшим у світі виробником енергії, оскільки, радянська нафта експортувалась не лише до соціалістичних країн Східної Європи, а й до ФРН та Франції. У той же час Голова британського уряду наголосила на високих технологічних можливостях Великої Британії у дослідженні офшорної нафти. Варто констатувати, що на вище зазначеній зустрічі важливих конструктивних рішень на користь

двох країн не виробили, однак було започатковано довготривалі двосторонні перемовини [24].

У межах підписаного у 1977 р. Протоколу про наміри розвитку співробітництва між Міністерством зовнішньої торгівлі СРСР та британською автомобілебудівельною компанією "Нозерн енжінірінг індастріз", новим британським урядом у жовтні 1979 р. було укладено британсько-радянський договір про кооперативне виробництво та узгоджений збут комплектуючих для автомобілів. У цьому ж році було підписано низку великих контрактів стосовно постачання до Радянського Союзу гумозмішувального обладнання для Білоцерківського та Воронежського шинних заводів, обладнання для двох заводів із виробництва метанолу та Полоцького заводу скловолокна, устаткування для заводу із виробництва поліетилену низького тиску, підйомного устаткування для розробки Федорівського (Ханти-Мансійський автономний округ) та Самотлорського (Тюменська область) родовищ нафти та ін. [17, с. 137]. Між керівництвом Сполученого Королівства та СРСР у цей час також відбулися дискусії з приводу підготовки проектів будівництва Міжнародним Офшорним Консорціумом (Браун енд Рут) двох нафтових складів на Каспійському морі та стосовно проведення у Москві Британської Офшорної Виставки, запланованої на липень 1979 р. і Британсько-радянського симпозиуму з енергетики, запланованого на вересень 1979 року.

Значний вплив на розвиток британсько-радянського економічного співробітництва спричинило проведення Національної виставки СРСР у Лондоні за участю 16 всесоюзних зовнішньоторговельних об'єднань, під час роботи якої між Радянським Союзом та Великою Британією було підписано низку контрактів із експорту та імпорту на суму більше 33 млн крб. [24]. Сприятливим фактором для поліпшення співпраці Сполученого Королівства з СРСР було і проведення Британської виставки у липні 1979 р. у Москві під протекторатом державного міністра енергетики Великої Британії Х. Грея, завданням якої було представлення радянським науковцям британських експонатів із технології добування та переробки нафти та газу [15, с. 208]. Важливе значення для плідної британсько-радянської співпраці у галузі торгівлі мали VIII сесія Постійної міжурядової комісії з питань науково-технічного та торговельно-економічного співробітництва і Радянсько-британський симпозиум із енергетики, проведені у жовтні 1979 р. у Москві. Перебуваючи на сесії, Голова британської делегації Державний міністр торгівлі Великої Британії С. Паркінсон відзначав важливе значення для розвитку двосторонньої співпраці Довготривалої програми розвитку економічного та промислового співробітництва між Великою Британією та СРСР, підписаної у лютому 1975 р. у Москві, та наголосив на зацікавленості британських ділових кіл у розвитку торговельних, економічних та наукових відносин між обома країнами [15, с. 214].

Однак, радянське вторгнення в Афганістан (грудень 1979 р.) зумовило погіршення відносин між двома країнами і, як наслідок, скорочення двосторонньої торгівлі (у 1980 р. товарообіг зменшився до 1811 млн крб.). Цьому сприяла і політика Координаційного Комітету з експортного контролю (міжнародної організації, створеної у 1949 р. країнами Заходу), спрямована на всебічну перевірку експорту Радянського Союзу [26]. На думку науковця британського Королівського інституту міжнародних відносин П. Данкана, ще одним стримуючим чинником британсько-радянської співпраці в кінці 1979 – на початку 1980-х рр. було невизнання британським керівництвом комуністичного устрою в СРСР як "застарілої формальної системи" [26] та "ідеологічного, полі-

тичного і морального банкрута" [25], який заважає прогресивному розвитку радянського суспільства [27]. За словами того ж П. Данкана, радянські офіційні особи схилилися до двох тенденцій у розвитку радянсько-британського співробітництва: по-перше, наголошували на постійній амбівалентності (суперечності) позицій британської еліти стосовно Радянського Союзу, що в свою чергу робило їх ненадійними та непередбачуваними партнерами для СРСР. По-друге, поєднання підсвідомої антипатії британської сторони до радянської через "зневагу до індивідуальної гідності та захисту громадянських прав" [22] посилювало сумнів та підозру Радянського Союзу з приводу необхідності конструктивної співпраці з Великою Британією [26].

У торговельно-економічній галузі, очевидно, найбільш рельєфно мали прояв протиріччя між зовнішньополітичним курсом консерваторів та національними інтересами країни. У січні 1980 р. на черговій сесії британського парламенту консерватори на чолі з Головою уряду М. Тетчер виступили із закликами на підтримку економічних та політичних санкцій США проти СРСР, що передбачали згортання британсько-радянських контактів у галузі політики, торгівлі, науки та культури з 1979 по 1983 рр. [26] і, як наслідок, бойкот Олімпійських ігор 1980 р. у Москві у відповідь на політику СРСР стосовно Афганістану [25]. Британським урядом було запроваджено низку обмежень на експорт із СРСР значної кількості товарів, серед яких обладнання та хімічні препарати [24]. Незважаючи на політичні суперечності між країнами, на кінець 1979 р. між Великою Британією та СРСР об'єм торгівлі досяг рекордного рівня – 2 млрд крб. [12, с. 56]. Традиційно для Радянського Союзу зберігалося позитивне сальдо торговельного балансу для торгівлі з Великою Британією. Однак, у 1980 р. утворилося негативне сальдо за рахунок збільшення постачання до СРСР британських автомобілів та устаткування, а також у зв'язку зі значним зменшенням експорту до Великої Британії низки радянських товарів (нафти, легкових, вантажних автомобілів та ін.). Головними предметами радянського експорту до Великої Британії були сировинні товари, зокрема: пиломатеріали та хімічні товари; напівфабрикати (харчові продукти) та побутове обладнання. СРСР у свою чергу закуповував у Великої Британії: прокат чорних металів, кольорові метали, сталеві труби, синтетичні волокна та промислові товари [17, с. 137]. Результатом налагодження економічного співробітництва між керівництвом Великої Британії та СРСР було підписання у Лондоні Генеральної угоди про співробітництво між радянськими зовнішньоторговельними організаціями та найбільшим хімічним концерном Великої Британії "Імперіел кемікл індастріз" терміном на 10 років від 17 листопада 1980 р. За словами голови правління концерну М. Ходжсона, "ця важлива угода свідчить про наше взаємне прагнення стати великими торговельними партнерами. Ми маємо надію, що розширення торгівлі між нашою фірмою та радянськими зовнішньоторговельними організаціями буде своєрідним каталізатором для збільшення торговельного обміну між Великою Британією та Радянським Союзом" [15, с. 208].

Окремо варто звернути увагу на співпрацю в цей час Великої Британії з СРСР у галузі риболовлі як пошуку нових шляхів кооперації, що засвідчило підписання 18 листопада 1980 р. у Лондоні керівництвом Міністерства закордонних справ Великої Британії та представниками посольства Радянського Союзу Конвенції про багатостороннє співробітництво в галузі риболовлі у Північно-Східній Атлантиці (ПСА) [2, л. 4]. За словами М. Тетчер, "торгівля була однією з пріоритетних галузей, де співпраця двох країн була можливою та бажа-

ною", про що британський прем'єр заявила під час зустрічі з послом СРСР у Британії В. Поповим у 1981 році [14, с. 162], наголошуючи на "індивідуальній та колективній" торгівлі [20].

У травні 1981 р. в Лондоні відбулося засідання IX сесії Постійної комісії, на якій сторонами було прийнято рішення продовжити спільні зусилля щодо розширення довготривалих та взаємовигідних зв'язків у науково-технічній, торговельно-економічній та промисловій галузях, що мало сприяти розвитку радянсько-британських відносин та сприяти виконанню положень Заключного Акту Наради із безпеки та співробітництва в Європі у галузі економіки, науки та техніки (3 липня 1973 – 21 липня 1975 рр.), підписаного 1 серпня 1975 р. у м. Гельсінкі [15, с. 208]. Варто відзначити, що Міністром закордонних справ Великої Британії Дж. Каллаганом підписання останнього документу було охарактеризовано як "історичний момент", визнаючи цим його важливість для своєї країни [12, с. 56].

Дискусіям, присвяченим пошуку шляхів розвитку британсько-радянського економічного співробітництва, які розпочалися ще весною 1980 р. в Англії, було присвячено близько 20 семінарів британських та радянських робочих груп і шосту радянсько-британську зустріч "за круглим столом", проведену восени 1981 р. у Москві. Ця зустріч, організована Інститутом світової економіки та міжнародних відносин Академії Наук СРСР і Лондонським інститутом міжнародних відносин, мала за мету узгодження того факту, що перемога над застоєм у взаєминах між Великою Британією та СРСР і їхній подальший конструктивний розвиток відповідають інтересам обох країн, інтересам зміцнення миру в Європі та у всьому світі [15, с. 215–216].

Радянським Союзом, починаючи з 1981 р., обговорювався із західноєвропейськими фірмами проект побудови газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород (Сибір – Західна Європа) довжиною 4500 км, одним із завдань якого було забезпечення газом країн Західної Європи, зокрема ФРН, Австрії та Італії. До проекту було залучено велику британську фірму "Джон Браун", яка зобов'язувалась постачати турбіни та компресори для газопроводу. Однак, попередньо доцільно було б наголосити на залежності англійської компанії від низки американських фірм з огляду на те, що певні частини британських турбін були американськими або виготовлялись за американськими ліцензіями [14, с. 164]. Роль США у проблемі побудови газопроводу мала прояв у спрямуванні Адміністрацією США у 1981 р. місії (т. зв. "Рейду Рашиша") до членів НАТО під керівництвом Заступника Секретаря США з економічних відносин Маєра Рашиша з метою спонукати членів Альянсу обмежити постачання обладнання на будівництво газопроводу та продаж СРСР газу країнам Заходу. Причиною таких дій американського керівництва було переконання в тому, що будівництво газопроводу матиме конкретні політичні наслідки: по-перше, сприятиме налагодженню СРСР тісних контактів із країнами Західної Європи, а, по-друге, надасть Радянському Союзу важелі для політичного тиску на Сполучені Штати [16, с. 146–147]. Однак, "Рейд Рашиша" зазнав невдачі та осуду Сполученим Королівством, що було схвально сприйнято керівництвом Москви. Член Політбюро ЦК КПРС М. Горбачов із цього приводу зазначав: "коли Вашингтон спробував почати кампанію тиску на Радянський Союз для зриву планів будівництва газопроводу Сибір – Західна Європа, М. Тетчер була серед перших (з-поміж керівників ЄЕС – В. С.), хто виступив на захист передачі британськими компаніями необхідного обладнання до СРСР...

" [26], заборонивши англійським корпораціям долучатися до американському ембарго [8, с. 19].

Не зважаючи на такі заяви М. Тетчер, для фірми "Джон Браун" розрив відносин із американськими компаніями міг позначитися значними збитками, а запровадження Сполученими Штатами фінансових санкцій – взагалі розорити фірму. Саме тому, за словами керівника фірми Мехью Сандерса, "компанія регулярно інформувала британський уряд і М. Тетчер особисто, про стан речей із надією на захист урядом інтересів найбільшої та найвпливовішої англійської компанії, навіть за умов погіршення відносин із американцями". У січневій промові 1982 р. М. Сандерс з цього приводу відзначав: "Більшість членів британського кабінету виступає за розвиток торгівлі з СРСР і проти економічних санкцій (зі сторони США – В. С.). Британський уряд розглядає їх як поширення американської юрисдикції на інші країни, що суперечить міжнародному праву" [14, с. 164]. Підтримуючи останню тезу, М. Тетчер запросила до Лондона держсекретаря США А. Хейга для перемовин з цього приводу. За словами останнього, британський прем'єр рішуче наголошувала: "Європа скоріше відійде від Сполучених Штатів, ніж відмовиться від проекту газопроводу", зважаючи на переконання М. Тетчер у тому, що відмова від угоди означала б для Великої Британії втрату 400 млн доларів [14, с. 164]. Такі заяви британського керівництва засвідчили підтримку урядом Великої Британії власних фірм, які вели перемовини із радянськими організаціями з приводу будівництва газопроводу Сибір – Західна Європа. У 1981 р. між СРСР та Великою Британією було підписано контракт на суму близько 150 млн ф. ст. про постачання британських турбін та компресорів для будівництва газопроводу, а також укладено кредитну угоду з банком Великої Британії "Морган Гренфелл" на суму 200 млн ф. ст. для фінансування таких поставок [15, с. 215].

Загалом варто відзначити стосовно товарообміну, що в 1981 р. він знизився приблизно на 21 % порівняно із 1979 р. (але зауважимо, вже в 1983 р. він знову наблизився до рівня 1979 р.) [8, с. 19]. Одержання таких статистичних даних пояснювалось тим, що, підтримуючи політику Вашингтона, британський уряд автоматично приєднувався до курсу, який завдавав певних збитків, а саме, негативно впливав на увесь комплекс відносин між СРСР та Великою Британією як на міжнародній арені, так і в галузі двосторонніх зв'язків. Наслідком такого застою стала втрата економічних позицій Великою Британією у торговельній співпраці з Радянським Союзом. Варто відзначити, забігаючи наперед, що свідченням цьому стало отримане Об'єднаним Королівством у 1982 р. десяте місце серед торговельних партнерів СРСР із низки промислово розвинутих капіталістичних країн, що не відповідало бажанням та потенційним можливостям двох країн [12, с. 57]. Британським урядом такий рейтинг пояснювався відсутністю торговельного балансу з Радянським Союзом через відмову Великої Британії імпортувати радянський природний газ, на відміну від ФРН, Франції та Італії, які робили закупки газу у великій кількості, що, відповідно, робило ці держави важливими торговельними партнерами для СРСР, на відміну від Британії [26]. До того ж загальний рівень двосторонньої британсько-радянської торгівлі був низьким порівняно із рівнем торгівлі з ФРН, Японією, США, Францією та Італією [24]. Про це свідчать статистичні дані, зокрема, з імпорту продуктів промисловості Великою Британією до СРСР, які становили 11 тис. тонн, тоді як до ФРН – 22 тис. тонн, до США – 28 тис., а до Японії – 119 тис. тонн [20].

З осені 1982 р. у британсько-радянських відносинах відбулося погирлявання. Було проведено низку переговорів, під час яких розглядалися питання розширення цього співробітництва. Активну роль у цьому процесі відігравали різноманітні організації ділових кіл Великої Британії, занепокоєні негативними наслідками антирадянського курсу торі [19]. У вересні 1982 р. М. Тетчер офіційно заявила про виконання рішення щодо постачання турбін до Радянського Союзу. Так британський уряд рішуче ставав на шлях розширення британсько-радянських економічних зв'язків, тримаючись осторонь від США, ризикуючи ускладненням відносин з ними [23, с. 115]. Крім того, Великою Британією було підписано колективну ноту протесту, направлену членами ЄЕС з приводу дискримінаційної політики американської адміністрації стосовно СРСР [15, с. 60]. У цей час між СРСР та Заходом значно активізувалась торгівля обладнанням та транспортними засобами. Особливо успішно проводилась реалізація радянських автомобілів та обладнання на ринках Великої Британії, ФРН, Франції, Фінляндії, США та Японії [10, с. 59]. Британським урядом було прийнято рішення співпрацювати з Радянським Союзом, не зважаючи на відсутність жодних перспектив виведення радянських військ із Афганістану.

Свідченням налагодження британсько-радянського економічного співробітництва стала наступна зустріч М. Тетчер та В. Попова у 1982 р., під час якої прем'єр наголосила на тому, що Англія прагне розвивати відносини з СРСР, "але там, де це дійсно необхідно". Малось на увазі, що британський уряд самостійно обирає галузі, в яких він зможе піти назустріч СРСР. Керівництво Конфедерації британської промисловості у 1982 р. підтвердило ці слова, констатуючи, що "у Тетчер з'явилися нотки більш конструктивного підходу до торговельно-економічних відносин із СРСР..." [14, с. 162]. Однак перешкодою для подальшого розширення торговельних зв'язків між двома країнами були нові, оголошені Сполученими Штатами у зв'язку з втручанням СРСР у політичне життя Польщі в 1981 р., санкції на торгівлю з Радянським Союзом, які стосувались обладнання для газової та нафтової промисловості, а також економічні заходи Великої Британії проти СРСР та Польщі, оголошені на зустрічі міністрів фінансів країн "Спільного ринку" у Брюсселі від 15 березня 1982 року [3, л. 4].

Здобувши перемогу на парламентських виборах 1983 р., М. Тетчер заявила про готовність Великої Британії до проведення "розумного діалогу з СРСР з метою досягнення взаєморозуміння з питань забезпечення миру та безпеки" [6, с. 399]. У березні 1983 р. відбулися щорічні збори Британсько-радянської торговельної палати, які вперше проводились не в Лондоні, а в Москві. Регулярно відбувалися сесії Постійної міжурядової комісії з питань науково-технічного та торговельно-економічного співробітництва [9, с. 193]. 21 червня 1983 р. у Лондоні відбулася зустріч міністра оборони США К. Уайнбергера з М. Тетчер, під час якої обговорювались проблеми відносин між Сходом і Заходом, зокрема торговельні зв'язки Великої Британії із СРСР [4, л. 16]. Підтримуючи антирадянську риторику, у своєму виступі на конференції консервативної партії 14 жовтня 1983 р. прем'єр-міністр заявила: "Ми повинні жити разом на одній планеті. Це пояснює, чому за цих умов нам слід проявити готовність вести переговори із радянським керівництвом і не втрачати можливостей для налагодження діалогу в інтересах як Заходу, так і Сходу" [12, с. 57].

Проблем двостороннього економічного британсько-радянського співробітництва торкалися Генеральний секретар ЦК КПРС К. Черненко та представники делегації із Сполученого Королівства на чолі з М. Тетчер, за

участю міністра закордонних справ СРСР А. Громика та міністра закордонних справ із питань співдружності Дж. Хау на зустрічі у Москві 14 лютого 1984 року [5, л. 4]. 2–3 липня 1984 р. відбувся візит міністра закордонних справ Дж. Хау до Москви, під час якого відбулася бесіда К. Черненка з Дж. Хау та переговори з А. Громика як із міжнародних проблем, так і двосторонніх британсько-радянських відносин. На пресконференції у Москві Дж. Хау заявляв, що "за умов існування серйозних розбіжностей є і спільні інтереси та можливості, які слід використовувати в інтересах двосторонніх зв'язків і міжнародних відносин в цілому". Він висловився за розвиток співробітництва між Великою Британією та СРСР у різних галузях [12, с. 18].

Починаючи з осені 1984 р., британсько-радянське ділове співробітництво збагатилось новими формами. Цього року у межах угоди із британською фірмою "Імпіріел кемікл індастріз" у СРСР проводився широкомасштабний експеримент, під час якого британські спеціалісти на декількох дослідних полях в СРСР досліджували радянську технологію обробки зернових. В інтерв'ю кореспонденту "Правди" у Лондоні один із керівників банку "Морган Гренфелл інтернешнл" К. Девіс відзначав: "Радянський Союз та Велика Британія в економічному відношенні взаємно доповнюють один одного, тому можливості для товарообігу між ними є практично необмеженими". Під час зустрічей радянських парламентарів із представниками британських ділових кіл неодноразово висловлювалась думка з приводу того, що є можливість збільшення об'єму взаємної торгівлі на 40 – 50 %. Адже торгівля, на їхнє переконання, прокладає шлях до поліпшення політичних відносин та зміцнювала клімат довіри у відносинах між державами [12, с. 60].

Голова Комісії із закордонних справ Ради Союзу Верховної Ради СРСР М. Горбачов під час візиту до Британії у грудні 1984 р., виступаючи перед представниками ділових кіл, відзначав, що британсько-радянські відносини варто виводити на новий шлях, що розвиток британсько-радянських зв'язків сприятиме поліпшенню загального політичного клімату, створенню умов для довіри та конструктивної співпраці між Сходом і Заходом в цілому [28, р. 460]. Такі переконання сприяли активізації британсько-радянських контактів у галузі торгівлі та загалом вивели співпрацю Великої Британії з СРСР на якісно новий рівень, який сприяв підвищенню міжнародного престижу М. Тетчер та Великої Британії, а також створенню умов, коли "британські погляди знову набирали ваги, а країна – особливого статусу серед своїх союзників у Західній Європі" [13, с. 399–400]. Зустрічаючи гостей із СРСР у грудні 1984 р., міністр торгівлі Великої Британії П. Ченнон нагадав, що з усіх західноєвропейських країн Велика Британія була першою державою, яка підписала торговельну угоду із радянським урядом, і висловив прагнення британської сторони до збільшення об'єму торгівлі. Цей задум був реалізований вже у 1984 р., коли британсько-радянський товарообіг збільшився на 20 % і склав більше 2 млрд крб. [12, с. 59]. Протягом перших восьми місяців 1984 р. об'єм постачання британських товарів до СРСР зріс на 47 % за умов одночасного значного розширення імпорту радянської продукції до Великої Британії. Якщо у 1983 р. радянський експорт складав практично 1185 млн крб., то в 1984 р. – 1393 млн крб. Збільшення обсягів торгівлі відбулося загалом за рахунок хімічних продуктів, окремих видів машин та побутових приладів. Якщо радянський імпорт із Британії у 1983 р. дорівнював 632 млн крб., то в 1984 р. – 819,4 млн [9, с. 192–193]. Такі показники були підтверджені словами міністра закордонних справ Великої Британії Дж. Хау на зу-

стрічі в Асоціації "Велика Британія – СРСР" у 1984 р., зверненими до радянського посла В. Попова: "Ще в минулому, 1983 році ми натякнули Вам, що британський уряд бажає поліпшення відносин з СРСР, розширення різноманітних контактів, і нам здалося, що Ви, пане посол, зрозуміли цей натяк" [14, с. 164].

Ділові зустрічі та перемовини представників Великої Британії та СРСР, спрямовані на розвиток економічного та науково-технічного співробітництва, вже на початку 1985 р. вийшли на перший план у британсько-радянській співпраці, що засвідчило проведення у Москві Технічного тижня Великої Британії за участю більш ніж 30 великих англійських фірм [12, с. 60]. У січні 1985 р. голова Ради британської зовнішньої торгівлі лорд Желліко, виступаючи перед членами організації, заявляв, що економічні структури обох країн взаємно доповнюють одна одну та існує ймовірність збільшення товарообігу між країнами [24]. Під час перебування з 18 по 22 лютого 1985 р. у Радянському Союзі делегації Міністерства сільського господарства, рибного промислу та харчування Великої Британії на чолі із заступником міністра П. Феннер обговорювалися питання торговельного співробітництва між британськими фірмами і радянськими зовнішньоторговельними організаціями, дискусії навколо яких мали на меті визначити шляхи зростання продуктивності та ефективності торгівлі Великої Британії з СРСР та країнами ЄЕС [21] і завершилися відкриттям сільськогосподарської виставки "Бритагропром" у Москві [1, л. 4–5].

13 березня 1985 р. міністр Генсеком ЦК КПРС М. Горбачовим, з однієї сторони, та британським прем'єром М. Тетчер, міністром закордонних справ СРСР А. Громико та міністром закордонних справ і у справах Співдружності Дж. Хау, з іншої сторони, відбулася зустріч у Кремлі, під час якої обговорювалися двосторонні британсько-радянські відносини [1, л. 4]. Цим питанням були присвячені і 69-ті річні збори Британсько-радянської торговельної палати (БРТП), які проходили 27 травня 1985 р. у Москві за участю близько 200 англійських фірм та багатьох зовнішньоторговельних організацій. Варто відзначити, що під час зборів міністром зовнішньої торгівлі СРСР Н. Патолічевим та главою британської делегації, президентом БРТП Дж. Мейхью-Сандерсом і учасниками зборів було окреслено подальший напрямок розширення торговельно-економічних та науково-технічних контактів, обговорено можливості інтенсифікації двосторонніх ділових зв'язків [1, л. 5].

Початком такої інтенсифікації став візит 9–16 червня 1985 р. до Великої Британії міністра вугільної промисловості СРСР Б. Братченка. Під час візиту політику вдалося відвідати низку підприємств вугільної промисловості Великої Британії та підписати угоди про закупівлю британською стороною радянської ліцензії на виробництво кутових конвеєрів та про радянську закупівлю у Британії автоматичних систем управління механічними кріпленнями для вугільної промисловості [1, л. 4]. Із 27 липня по 3 серпня 1985 р. відбувався візит до Великої Британії радянської делегації на чолі з міністром хімічної промисловості СРСР В. Лістовим. Під час цього візиту делегацією були проведені зустрічі із державним міністром торгівлі П. Ченноном та держміністром із закордонних справ Р. Люсом, а також відбулося ознайомлення з роботою низки компаній та підприємств хімічної промисловості [1, л. 5].

Таким чином, підводячи підсумки, варто відзначити, що британсько-радянське торговельно-економічне співробітництво у 1979 – в першій половині 1980-х рр. було продуктивним, але не стабільним з огляду на особисте стримане ставлення М. Тетчер до СРСР на

початку її прем'єрства; радянське вторгнення до Афганістану та причетність СРСР до придушення виступів опозиції у Польщі, а також втручання Адміністрації США у перебіг перемовин між Великою Британією та Радянським Союзом, що значно шкодило налагодженню конструктивного двостороннього співробітництва. Однак керівництвом обох країн були знайдені шляхи вирішення економічних проблем шляхом проведення двосторонніх зустрічей, нарад, переговорів та підписання низки важливих контрактів.

Список використаних джерел

1. Архив внешней политики Российской Федерации, г. Москва (АВПРФ), ф. 69, оп. 77, п. 249, д. 11, 5 л.
2. АВПРФ, ф. 162, оп. 56, п. 345, д. 1, 4 л.
3. АВПРФ, ф. 162, оп. 56, п. 357, д. 5, 8 л.
4. АВПРФ, ф. 162, оп. 60, п. 363, д. 5, 16 л.
5. АВПРФ, ф. 162, оп. 61, п. 370, д. 4, 4 л.
6. Великобритания: эпоха реформ / Под ред. А. А. Громыко. – М.: Издательство "Весь Мир", 2007. – 533 с.
7. Гогунська Т.О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М. Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / Гогунська Т.О.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Голубев А.В. Советско-английские отношения в 1979–1983 гг.: автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 – всемирная история / Голубев А.В.; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 1984. – 22 с.
9. Лебедев А. Очерки британской внешней политики (60–80-е годы) / А. Лебедев. – М.: Международные отношения, 1988. – 303 с.
10. Лебедев Л. Правда и ложь о культурном обмене / Л. Лебедев. – Л.: Лениздат, 1985. – 112 с.
11. Левенец А.В. Великобритания в системе современных политических отношений Восток – Запад (1979–1989 рр.): автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.05 / Левенец А.В.; Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. – К., 1989. – 15 с.
12. Матвеев В.М. Великобритания: Итоги политики консерваторов / В.М. Матвеев. – М.: Знание, 1986. – 64 с.
13. Огден К.М. Тэтчер. Женщина у власти / Крис Огден. – М.: Новості, 1992. – 541 с.
14. Попов В.И. Маргарет Тетчер: человек и политик: Взгляд рос. дипломата / В.И. Попов. – 2-е изд., доп. – М.: Международные отношения, 2000. – 464 с.
15. Рыжиков В.А. Советско-английские отношения: Основные этапы истории / В.А. Рыжиков. – М.: Международные отношения, 1987. – 279 с.
16. Сайчук М.М. Битва за газопровід / М. Сайчук. – К.: Агат Принт, 2012. – 248 с.
17. Щелокова И.Н. Проблемы европейской безопасности и политика Англии / И.Н. Щелокова. – М.: Международные отношения, 1982. – 168 с.
18. Hansard: House of Commons (1803–2005) Industrial Policy and Employment. [debate] 21 May 1979, vol. 967, cc. 695–837.
19. Hansard: House of Commons (1803–2005) Post Office Board (Industrial Democracy). [debate] 17 December 1979, vol. 976, cc. 53–55.
20. Hansard: House of Commons (1803–2005) Trade and Development Programmes. [debate] 04 February 1980, vol. 978, cc. 5–6.
21. Hansard: House of Commons (1803–2005) Trade Balances. [debate] 21 May 1979, vol. 967, cc. 672–673.
22. Hansard: House of Commons (1803–2005) USSR. [debate] 04 February 1980, vol. 978, cc. 7–9.
23. Maitland O. Margaret Thatcher – the first ten years / O. Maitland. – London: Sidgwick & Jackson, 1989. – 143 p.
24. Margaret Thatcher foundation, PREM 19/124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.margaretthatcher.org/archive/19/124. – Назва з екрану. – Дата звернення: 19.05.2012.
25. Margaret Thatcher foundation. Thatcher M. Speech to Conservative Party Conference ('the lady's not for turning') [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.margaretthatcher.org/speeches/displaydocument.asp?docid=104431. – Назва з екрану. – Дата звернення: 18.11.2012.
26. Soviet-British Relations Since the 1970s / ed. by Alex Pravda, Peter J.S. Duncan. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 263 p.
27. Subroto R., Clarke J. Margaret Thatcher's Revolution Revised Edition: How It Happened and What It Meant / R. Subroto, J. Clarke. – London; New York: Continuum, 2005. – 219 p.
28. Thatcher M. The Downing Street Years / M. Thatcher. – London: Harper Collins Publishers, 1993. – 914 p.

References

1. Arkhiv vneshnei polityki Rossyjskoi Federacii, Moscow (AVPRF), fond 69, opis 77, papka 249, delo 11.
2. AVPRF, fond 162, opis 56, papka 345, delo 1.
3. AVPRF, fond 162, opis 56, papka 357, delo 5.
4. AVPRF, fond 162, opis 60, papka 363, delo 5.
5. AVPRF, fond 162, opis 61, papka 370, delo 4.